

TROMSØ

Arkeologiske rapporter fra
Norges arktiske universitetsmuseum

2024

Arkeologisk undersøkelse av heller på Sommerstet

Id. 214617, Sørfold k. Nordland

Janne Oppvang og Erik Kjellman

UiT Norges arktiske
universitetsmuseum

Tromura 2024

Arkeologiske rapporter fra Norges arktiske universitetsmuseum, UiT Norges arktiske universitet

ISSN: 2535-4248 (elektronisk utgave)

Utgiver: Septentrio Academic Publishing, Tromsø, Norway

Redaksjon: Anja Roth Niemi og Janne Oppvang

DOI: <https://doi.org/10.7557/trm.7994>

Foto: Norges arktiske universitetsmuseum - UiT Norges arktiske universitet

Kart og illustrasjoner: Erik Kjellman

Prosjektet er bekostet av Statens vegvesen

Forsidefoto: Hellenen før opprensing, Erik Kjellman 06.08.24

Rapporten er lisensiert under en [Creative Commons Navngivelse-DeLPåSammeVilkår](#) (CC BY-SA). Lisensen tillater andre å tilpasse og bygge videre på arbeidet så lenge det krediteres og lisensieres videre på samme måte.

Arkeologisk undersøkelse av heller på Sommeret

Id. 214617, Sørfold k. Nordland

Janne Oppvang

Med bidrag av Erik Kjellman

UiT Norges arktiske
universitetsmuseum

Lokalitet: Sommerset
Id.nr.: 214617-1
Kulturminnetype: Heller
Undersøkelsesår: 2024
Areal: 4 m²

Tiltakshaver: Statens vegvesen

Kommune: Sørfold
Fylke: Nordland
Gnr/bnr: 24/3
Koordinater: UTM Sone 33 N: 7493151 Ø: 529610

Prosjektansvarlig: Janne Oppvang
Feltleder GIS: Erik Kjellman
Rapport: Janne Oppvang
Dato: 13.01.25

Prosjektnr.: 101246101
Ephorte: 2024/7726
Fotobase: TSAD131

Nøkkelord: Heller, arkeologisk utgraving, samisk

Sammendrag

Arkeologisk undersøkelse av heller med to rom. Hellen hadde tydelig oppmuringer i form av stablede steiner på flere sider, samt heller som var lagt ut for å flate ut gulvet inne i hellen. Det var ingen funn av gjenstander eller daterbart materiale. Flere av steinene i oppmuringen lå på mose/vegetasjon som tilsier at den ikke er veldig gammel.

INNHOOLD

Bakgrunn	1
Registrering.....	1
Beliggenhet og kulturmiljø.....	2
Gjennomføring.....	4
Målsetting, Undersøkellesmetode og Dokumentasjon	4
Helleren.....	5
Tolkning	9
Litteratur	10

BAKGRUNN

Tiltakshaver Statens vegvesen søkte 01.02.2024 om dispensasjonsbehandling for kulturminnelokalitet ID 214617-1. Detaljregulering for E6 Megården-Sommerset ble vedtatt av Sørfold kommune 14.12.2023 og omfatter området med kulturminnet.

Sametinget anmoder i brev av 22.02.2024 om prosjektplan og budsjett for arkeologisk undersøkelse fra Norges arktiske universitetsmuseum etter § 8.1 i forbindelse med søknaden om dispensasjon fra KML. Herunder ligger også anmodning om faglig tilrådning.

Kulturminnelokalitet ID 214617-1 vil i sin helhet fjernes ved innvilget dispensasjonssøknad.

24.04.24 ble prosjektplan og budsjett oversendt RA. Budsjett for etterarbeid ble anbefalt å avkortes med bakgrunn i at det ikke var nødvendig å prosessere all digital dokumentasjon. 06.06.24 ble revidert prosjektplan og budsjett oversendt RA. Vedtak om kostnader til særskilt granskning av automatisk fredet kulturminne, jf. kulturminneloven §10 førsteledd ble oversendt 07.06.24. Kostnader og prosjektplan ble akseptert av tiltakshaver og prosjektet bestilt 17.06.24.

REGISTRERING

Helleren ble registrert som et automatisk fredet kulturminne av sametinget i 2015, i forbindelse med forslag om ny E6 gjennom Sørfold, der strekningen Megården-Mørsvikbotn ble registrert (Elstad 2016). Lokaliteten ble overflateregistrert, beskrevet og kartfestet med GPS. Helleren Id 214617-1 beskrives slik:

Heller med oppmuringer. Todelt heller under en stor steinblokk. Det største rommet er orientert N-V og det minste rommet er orientert S-Ø. Steinblokken går over hele.

Den største åpningen/rommet er 340 cm lang, høyde 120 cm og dybde 350 cm. Foran inngangen ligger det oppmuringer bestående av avlange steiner. Den øverste steinen som utgjør oppmuringen måler 44 cm x 45 cm. Innenfor ligger en stor steinhelle som strekker seg like langt som bredden på helleren. På den SØ-lige delen av denne helleren er det lagt 10 flate steiner som utjevner hellen slik at det blir flatt.

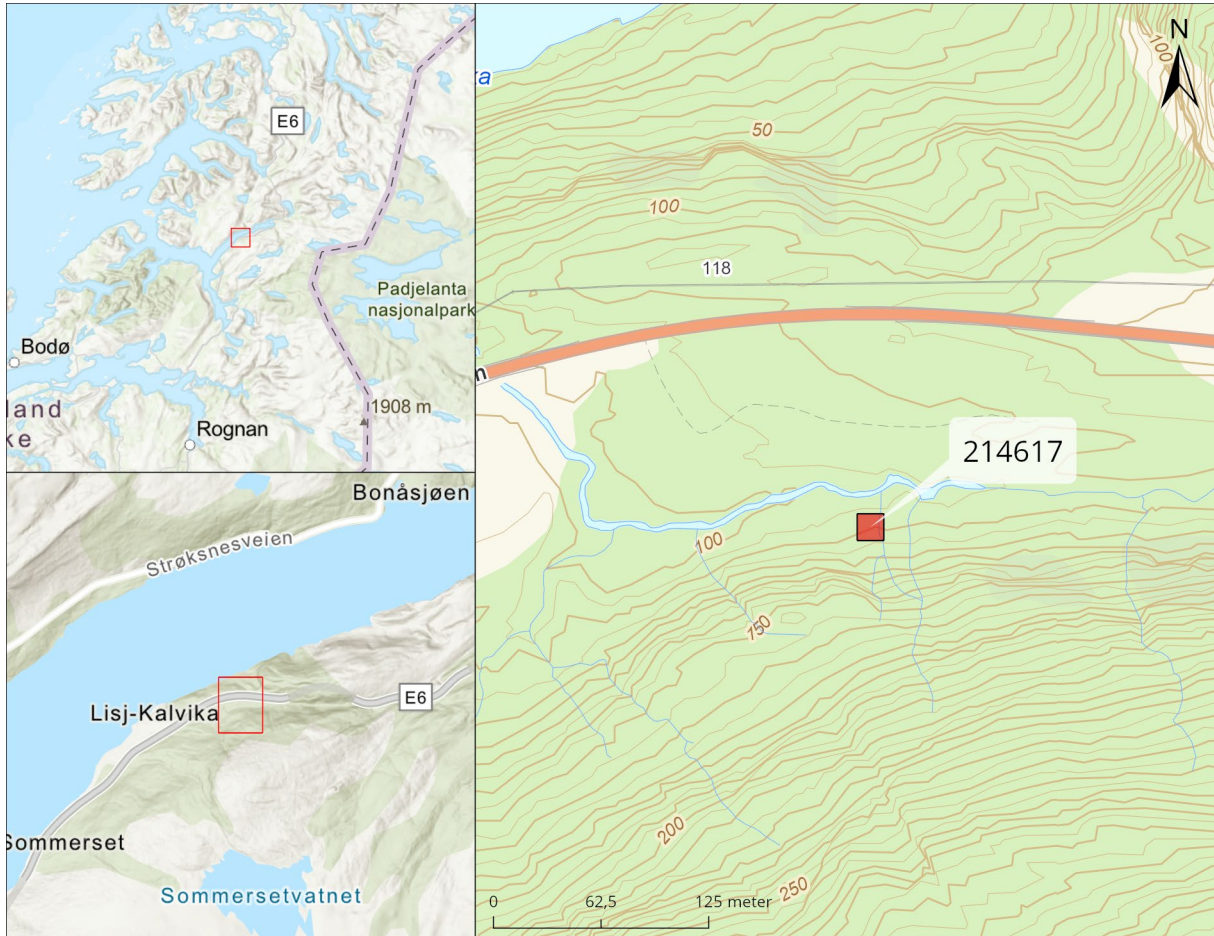

Figur 1 Hellerens to hulrom. Foto: Arne Håkon Thomassen.

Den minste åpningen/rommet er 260 cm langt, 140 cm dyp og 110 cm høy. Oppmuring i NV som består av 3 steiner, med flere mindre steiner kilt under. Oppmuringen er 35 cm høy. SØ for denne oppmuringen og under hellertaket er det lagt flate steiner for å utjevne terrenget. Innerst i helleren er det en oppmuring med en lengde på ca 90 cm og høyde på 20 cm. Denne oppmuringen dekker delvis en åpning mot det andre, større rommet.

Oppmuringene det vises til er ikke å forveksle med mørtel- eller sementmur, men er oppstabilede steiner, som vist i Figur 1.

BELIGGENHET OG KULTURMILJØ

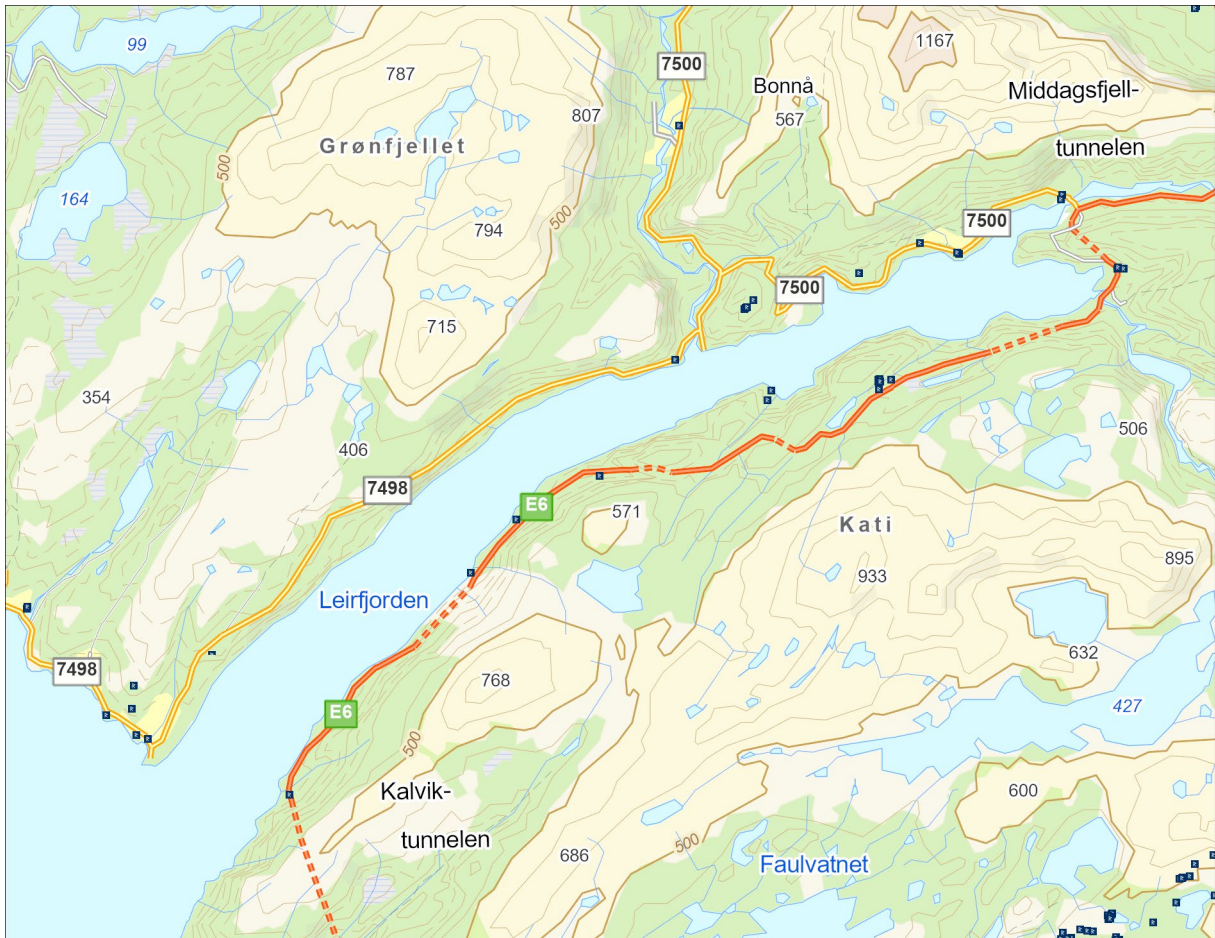
Figur 2 Oversiktskart med plassering av Id. 214617-1.

Helleren ligger i et steinete utmarksområde på Moan, under gården Sommerset i Leifjorden, Sørfold kommune, ca 50 km nord for Fauske (Figur 2). Den ligger sør for E6 under Sommersettinden, omtrent midtfjords mellom Strøksnes og munningen av Kobbelva. Terrenget er preget av blokkur, og er i dag frodig vegetert, noe som gjør det vanskelig fremkommelig. Blokkura danner flere naturlige hellere og hulrom. Helleren ligger tett oppunder bratte berg, som gir skygge og le. En liten elv, Merrelva, går rett sør for lokaliteten og mellom denne og E6. En gjengrodd traktorveil går langsmed flaten mellom elva og E6.

Figur 3 Panorama over området mot vest. Fotograf: Erik Kjellman

Det nærmeste automatisk fredede kulturminnet til Id. 214617-1 ligger 5 km mot nord, Kjelvik gård (Id. 176206), en fraflyttet samisk gård, tilrettelagt som et museum (Figur 4). Nærmere helleren ligger det to fangeleirer fra 2. verdenskrig; id. 225966 ligger i Lappstøvik ca. 3 km nordover, der ligger det også en kraftstasjon fra samme tidsperiode (id. 225967). Den andre fangeleiren, id. 225965-1, ligger 1,5 km sørover langsmed E6.

Figur 4 Oversikt over kulturminner i området rundt helleren og Leirfjorden.

I nærområdet ligger det flere kulturminner av ulik art, mange av de uavklarte og et par som ikke er fredet. Rett over Leirfjorden ligger id. 57419, en uavklart lokalitet med løsfunn fra yngre steinalder, i samme område, men på fjellet, finnes det nyere tids kvernsteinsbrudd (id. 221282-221283). Litt lengre nord i området rundt Ørnesmoen er det to uavklarte løsfunnsteder, det ene med en ringspenne i bronse (id. 37572, Ts. 3038), det andre med en ringspenne i tinnliknende materiale av østlig/samisk opphav (Id. 157236, Ts 12294). På Ørnes er det registrert en uavklart gårdshaug, id. 87710-1 og en steinalderboplass id. 38009-1.

Innerst i Sørfjorden ligger det flere uavklarte samiske kulturminner (id. 214624 og 214626). Ved innløpet til Kobbelva ligger det ytterligere tre krigsminnelokaliteter (id. 225968, 226170 og 226171).

Ytterst i Leirfjorden ved Styrkesvik ligger det et kulturmiljø bestående av en automatisk fredet gårdshaug (id. 57417-1), tre gravfelt med røyser fra jernalderen (id.47612-1, id. 18033 og id. 8243) og ett ildsted fra middelalder (id.18034-1).

Nede i høyre hjørne på kartet sees så vidt Moskusdalen med en rekke samiske kulturminner.

I et større perspektiv så registrerte sametinget 24 samiske kulturminner langsmed E6 på strekket Megården-Mørsvikbotn. 16 av disse er automatisk fredede (Elstad 2016). Området er i eldre tid forstått som et samisk bruksområde og kulturlandskap. Samiske kulturminner er nært knyttet til landskapet og inngår ofte i større landskapsmessige sammenhenger. Samiske sagn og tradisjoner er ofte forankret i det fysiske miljø og i naturformasjoner, i fjell, steinblokker, holmer

og innsjøer. Også de samiske stedsnavnene er en viktig del av kulturlandskapet. Dette viser hvor flytende grensene mellom natur- og kulturminner er i samisk sammenheng (Elstad 2016).

I sin registreringsrapport skriver Elstad (2016) om hvordan ulike kulturminner kan defineres som samiske. Det kan være levende eller nedtegnede tradisjoner knyttet til dem, eller lokale samiske kunnskaper kan knytte de til en samisk kultursammenheng. Det kan også være forskningsresultater som sannsynliggjør at kulturminnet viser til samisk historie eller forhistorie, og som kobler kulturminner til etableringen av historisk kjente samiske kulturtrekk.

GJENNOMFØRING

Prosjektet ble utført i perioden 05.-09.06.24. Deltagere var Erik Kjellman (digital dokumentasjon) og Janne Oppvang (prosjektleder), feltarbeidet utgjorde 75t/10dv. Forarbeidet på 7,5t/1dv ble utført av Janne Oppvang, etterarbeidet på 37,5t/5dv deles på deltagerne.

Undersøkelsesområdet var plassert nært en stor rasteplass med offentlig toalett. Det var ikke behov for kontorfasilitet og posten for brakke/toalett ble ikke benyttet. På grunn av gjennomføringen av sykkelrittet Arctic Race, i perioden 4. – 8. august, var det ikke mulig å finne overnatting nærmere enn Bodø, det ble dermed en del kjøretid i prosjektet.

Det ble publisert ett innlegg på Facebook ved avslutningen av prosjektet.

MÅLSETTING, UNDERSØKELSESMETODE OG DOKUMENTASJON

Helleren skulle undersøkes arkeologisk og dokumenteres med tanke på utforming og beliggenhet i landskapet. Hellerens utforming, de to hulrommene og oppmuringene i forkant var prioritert.

Helleren ble inspisert visuelt og renses frem ved å fjerne all overhengende vegetasjon, samt en del vegetasjon rundt åpningene. Alle flyttbare steiner ble flyttet og oppmuringen demontert for å se etter kulturlag og funn. Steiner i konstruksjonen ble ikke lagt tilbake ved endt undersøkelse.

Både det indre og ytre av helleren dokumentert med foto, fotogrammetri, innmålinger og 3D-skanner. Sistnevnte teknikk ble brukt for å nå utilgjengelige områder inne i helleren hvor andre oppmålingsmetoder ikke strakk til (Figur 5). I kombinasjon med fotogrammetri og GPS-CPOS var det mulig å danne plandokumentasjon inne i helleren.

Til innmåling ble det benyttet Trimble R12 GPS og Trimble TSC7 målebok. Det ble benyttet Sony Cybershot A7 III til fotografering og fotogrammetri. Til prosessering av fotogrammetri ble det benyttet Agisoft Metashape 2.1. Til 3D-skanning ble det brukt Artec Leo og Artec studio 18.

Den arkeologiske undersøkelsen ble utført ved å demontere alle steinkonstruksjoner og inspisere jordmassene som kom frem under.

Landskapet og hellerens plassering ble dokumentert med drone, av typen Mavic Pro 3 Enterprise med RTK. Dronen ble flydd av Erik Kjellman.

Figur 5 Erik dokumenterer inne i helleren med Artec Leo. Foto: Janne Oppvang

HELLEREN

Helleren var, som registrert, en todelt heller under en stor avlang steinblokk, og med tydelig stablet steinmur flere steder. Ett felles hulrom strekker seg i bakkant og kobler sammen de to rommene.

Helleren fremsto som overgrodd og godt gjemt da vi ankom lokaliteten (Figur 6), men etter rensing fremsto den som tydelig og med to relativt romslige som (Figur 7).

Figur 6 Helleren slik den så ut før opprensing. Foto: Erik Kjellman

Figur 7 Oppe til venstre - øvre rom før rens; oppe til høyre - nedre rom før rens; nede til venstre - øvre rom etter rens; nede til høyre - nedre rom etter rens. Foto: Erik Kjellman og Janne Oppvang

Det øvre og minste hulrommet er orientert nordvest-sørøst. Rommet er ovalt, ca. 170 cm langt og 135 cm bredt med en indre høyde på 80 cm. Ved dråpefallet er høyden 100 cm. I den ytre delen, utenfor selve rommet, er det en oppmuring med 3 steiner lagt opp mot vest, høyden på stabelen er 40 cm (Figur 8, også synlig som bakre avgrensing på Figur 7 – foto av øvre del etter rensing). De tre steinene er lagt opp på berget med mindre steiner kilt under på hver side som stabilisatorer. Denne «veggen» danner et tydelig skille mellom de to delene av helleren.

Figur 8 Øvre del av heller etter rensing. Oppmuring i forkant.

Inne i den øvre delen av helleren er det lagt flate steiner langsmed gulvet og oppover den bakre/østre vegg. På Figur 9 vises steinene i gulvet i denne delen av helleren sett ovenfra. Flere er mosegrodd mens andre er helt frie for vegetasjon. Gulvet og vegg som henger sammen, besto av 13 flate steiner, hvorav noen kan kalles heller, andre er flate steiner. Dråpefallet går godt utover det hellelagte gulvet. Innerst i hulrommet var det bygget opp enda en mur bestående av 6-7 steiner, ca. 80 cm lang og 20 cm høy. Denne laget et skille inn mot hulrommet som førte ned til den nedre delen av helleren.

Figur 9 Gulvet i øvre del av helleren, sett ovenfra.

Det nedre hulrommet var større i volum enn det øvre og er orientert mer øst-vest orientert. Lengden på helleren var 240 cm, bredden 180 cm og den indre høyden ca. 100 cm. Ved dråpefallet var det noe høyere med 120 cm.

Foran inngangen ligger det store steinblokker og heller. To heller er stilt på høykant for å skjerme det indre rommet, den største av disse er over 1 m i lengde og må ha krevd betraktelig innsats for å flytte på (Figur 10). Gulvet innafor denne avgrensingen utgjøres av en stor flat steinblokk som skrå kraftig oppover mot den østre siden og går langs hele bredden på åpningen av helleren. For å lage et mer planert område ved den nedre delen av denne blokka, er det lagt opp 10 flate steiner. Dette danner et område rett innafor åpningen, der det er mulig å oppholde seg. På den indre siden av den store steinblokka er ytterligere en helle på høykant, denne avgrensner det modifiserte området i dybden. Hulrommet i den indre delen av helleren strekker seg lengre innover, men i den indre delen ser det ikke ut til å ha blitt gjort noen modifikasjoner.

Figur 10 To steinheller på høykant i den ytre avgrensingen. På innsiden vises steinene som er lagt ut for å planere det indre. Dette avgrensnes av enda en skråstilt helle på innsiden.

Figur 11 Gulvet i den øvre delen av helleren, etter fjerning av steiner. Nederst i høyre hjørne sees en mørk flekk der den ytre oppmuringen har vært.

Hver oppmuring ble plukket ned og steiner som var flyttbare ble flyttet. Vegetasjon, jord og rester som lå igjen under steinene ble inspisert.

I det øvre rommet var det ingenting å spore i demonteringen av den indre oppmuringen. Steinene som utgjorde gulvet, var noen steder dekket med mose og det var humus og delvis nedbrutt vegetasjon under steinene (Figur 11). Når «gulvet» var fjernet var undergrunnen i helleren ujevnt og rommet var betraktelig mindre innbydende. De tre steinene som utgjorde oppmuringen på utsiden ble også demontert. Da den første steinen ble fjernet var det tydelig avtrykk på neste stein, men det var også spor etter lav der den øverste steinen hadde vært (Figur 12). Figur viser også de tre steinene som var kilt under den nederste steinen i oppmuringen (høyre bilde).

Figur 12 Venstre - stein i oppmuring utenfor den øvre delen av helleren. Avtrykk og spor etter lav i avtrykket fra steinen som lå over; høyre - tre steiner kilt under den nederste steinen i oppmuringen.

I det nedre rommet i helleren var mange av steinene for store til å kunne enkelt flyttes på. Det indre av rommet ble visuelt innsisert og alle de flate steinene som utjevnet gulvet i den ytre delen ble fjernet og flyttet på (Figur 13). Under disse var det lite å finne, men det var tydelige merker der de hadde vært, noe nedbrutt vegetasjon og noe mindre nedbrutt løv og kvist. Noen av steinen har vært støttet opp og stabilisert av mindre steiner, slik man ser på bildet der avtrykket av den store hellen er tydelig. Dette kan ha skapt hulrom under, der den mindre nedbrutte vegetasjonen kan ha kommet inn.

Vi fant ingen andre rester etter menneskelig aktivitet enn selve oppmuringene, verken forhistorisk eller moderne. Det fantes heller ikke noe daterbart materiale.

Figur 13 Nedre del av heller etter at steiner i «gulvet» er fjernet eller flyttet på. Midt i bildet er en stor flat stein flyttet på og avtrykket av den opprinnelige plasseringen er tydelig.

TOLKNING

Området rundt helleren på Sommerset er preget av mange kulturminner fra mange ulike perioder, både forhistoriske og historiske, automatisk fredede og nyere tids kulturminner uten fredning. Dette viser at området har vært i bruk, og av relevant i mange ulike tidsperioder og i mange ulike sammenhenger.

Helleren vår kan i utgangspunktet relateres til hvilken som helst av disse, med unntak av de forhistoriske. Vegetasjonsrester og lavvekst viser at helleren trolig ikke var bygget opp i forhistorisk tid, men at bruken kan plasseres i historisk eller nyere tid.

Utgravningen har ikke gitt noen klare svar på hellerens funksjon, men det finnes sammenligninger man kan trekke til andre typer kontekster. Lignende hellere har dokumentert bruk som oppholdssted, gjemme eller som gravsted, og da særlig i samisk kulturtradisjon. Dette er det mange eksempler på. Bare i Sørfold er det kjent minst syv samiske graver der hulrom i ur eller hellere er brukt, der det også finnes eksempler med steiner stablet i åpningen. Området er, som nevnt i gjennomgangen av kulturmiljø, i eldre tid forstått som et samisk bruksområde, noe de mange samiske kulturminnene i Sørfold vitner om. Det er derimot ingen historikk knyttet til akkurat denne helleren, og bruken av denne. Hulrommene var av en størrelse som godt kunne ha vært brukt til opphold, men også gjemme eller andre type aktiviteter.

Den menneskelige påvirkning på helleren er tydelig, det er bevisst stablet opp steiner i åpninger og i det indre for å hundre gjennomtrekk og gulvet er jevnet ut for mer komfortabelt opphold. Det er sannsynlig at bruken av helleren har vært ett eller flere kortvarige opphold, men om oppholdet kan knyttes til samisk ferdsel og kultur, om det kan knyttes til jakt i området, eller om det kan knyttes til aktiviteten som foregikk i området under andre verdenskrig, forblir uvisst. Dersom oppholdet var av mer langvarig karakter, ville vi forvente å finne spor etter dette.

LITTERATUR

Elstad, Una 2016. §9-undersøkelser I forbindelse med ny E6 Megården–Mørsvikbotn i Sørfold kommune. Rapport utarbeidet av Sámediggi.

Schanche, Audhild 2000. Graver i ur og berg. Davvi Girji, Karasjok.